

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ РЕФОРМУВАННЯ

Кульбіда Світлана Вікторівна
ORCID ID: [0000-0002-0194-3495](https://orcid.org/0000-0002-0194-3495)

докт. пед. наук, професор,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
Україна

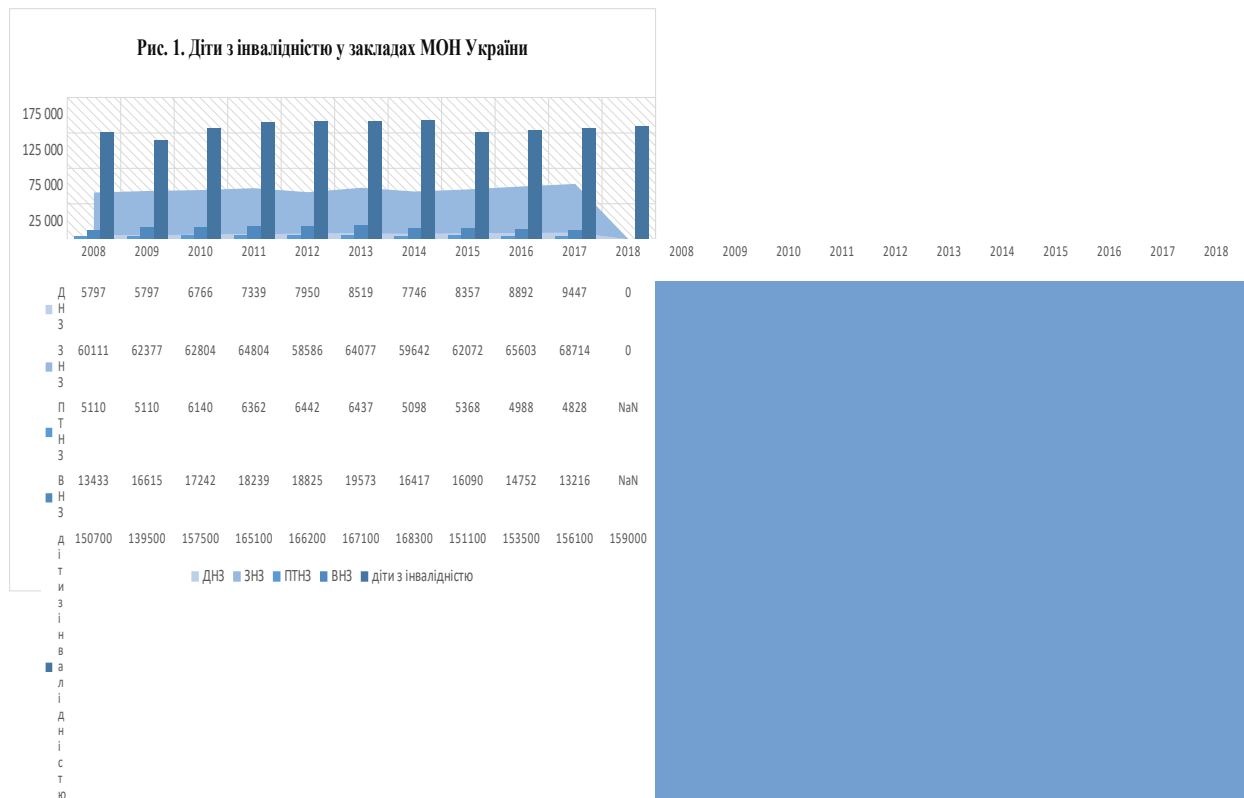
Реформування системи спеціальної освіти в Україні відбувається з урахуванням прав і свобод осіб з інвалідністю. Термін «особа з інвалідністю» введено в обіг з прийняттям законопроекту № 6710 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо соціального захисту осіб з інвалідністю)" у 2017 році і замінив термін «інвалід» на законодавчому рівні. Дитина з інвалідністю – це «особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист" [1].

Станом на 2013 рік «рівень інвалідизації жителів планети сягнув в понад мільярд осіб», що склало 15 % від загальної кількості. В Україні чисельність осіб з інвалідністю близько трьох мільйонів (2 788,2 тис. осіб), що складає 6,1 % від загальної чисельності населення держави. Частка дітей-інвалідів віком до 18 років становила 0,6 % (167,1 тис. осіб) [2]. Під час засідання Ради у справах осіб з інвалідністю 28.11.2017 року віце-прем'єром-міністром Павлом Розенком зверталася увага на загальну чисельність осіб з інвалідністю, яка склала 2 603,3 тис. осіб (I група - 240 000 осіб, II група – понад 900 000 осіб, III група – понад 1 300 000 осіб), дітей з інвалідністю – 156,1 тис. осіб [3]. Зафіксовано зростання за останні 5 років дітей з інвалідністю – майже на 20 000 осіб (Розенко, 2017). Найпоширенішими причинами інвалідності у дітей у 2002 році є: вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення – 22,7 % (2012 рік – 31,8 %), хвороби ЦНС – 16,7 % (2012 рік – 18,0 %), розлади психіки й поведінки – 15,4 %

(2012 рік – 20,7 %). Причинна структура первинної інвалідності у зазначеній категорії дітей, як за період з 2002 по 2012 роки і до 2018 року залишається стабільною. У віковій характеристиці дітей з інвалідністю найменшу групу (20 %) діти від 3 до 6 років, на другому місці (23,7 %) – діти віком від 15 до 17 років, найчисельнішу групу становлять діти шкільного віку (49,0 %) від 7 до 14 років.

У 2017 році із загальної чисельності дітей з інвалідністю (156, 1 тис. осіб) перебували у закладах МО України: ДНЗ – 9 444 дітей, у ЗНЗ різних типів – 68 714 учнів, у ПТНЗ – 4 828 учнів, у ВНЗ – 13 216 студентів. У 2013 році із загальної чисельності дітей з інвалідністю (167,1 тис. осіб) перебували у закладах МОН України лише: ДНЗ – 8 519 дітей, у ЗНЗ різних типів – 64 077 учнів, у ПТНЗ – 6 437 учнів, у ВНЗ – 19 573 студентів. У 2008 році у знаходилося у закладах МОН України: ДНЗ – 5 797 дітей, у ЗНЗ різних типів – 60 111 учнів, у ПТНЗ – 5 110 учнів, у ВНЗ – 13 433 студентів (Рис. 1).

Частка дітей з інвалідністю, що перебуває у закладах різних рівнів системи МОН України становила за найвищим показником 47,2 % у 2014 році і охоплювала 79 397 учнів і найнижчим показником 35,5 % у 2009 році – 49 601 учень.

На сучасному етапі функціонування закладів системи освіти України на основі нормативно-законодавчої бази відбувається перехідний етап реформування закладів, в тому числі і спеціальної освіти, основний контингент якої учні з особливими освітніми потребами (ООП): зі зниженим слухом і глухі, зі зниженим зором і сліпі, з порушеннями опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку, з тяжкими порушеннями мовлення, з інтелектуальними порушеннями. Серед значущих документів [3, 4] про реформування інтернатних закладів з урахуванням світового досвіду шляхом впровадження інклюзивного навчання дітей у загальноосвітніх школах. Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей з 2017 по 2026 роки передбачено щорічне скорочення (починаючи з 2019 року) кількості спеціальних шкіл-інтернатів та навчально-реабілітаційних центрів на 5 % і кількості в них дітей на 10 % [5]. Як відбувається перехідний етап реформування мережі закладів для осіб з ООП, значна частка яких це діти з інвалідністю? Які кількісні показники наповнюють статистичну базу спеціальної та інклюзивної освіти в Україні?

«Загальна кількість дітей з вадами фізичного та розумового розвитку в Україні сягає більше 722 тис. осіб (10 % від усього дитячого населення країни)» [6]. Спеціальна освіта для дітей з ООП надається в спеціальних школах (школах-інтернатах), НРЦ, а також спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл. На початок 2016/2017 н. р. у загальній середній освіті для дітей з ООП функціонувало 330 спеціальних закладів (у т. ч. 294 школи-інтернати) комунальної форми власності, в яких навчалося 40 тис. дітей з порушеннями фізичного та розумового розвитку. Найбільший відсоток у цих закладах становлять діти з розумовою відсталістю (17 тис. осіб) [6]. За статистичними даними Директорату інклюзивної та позашкільної освіти МОН України у спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів навчалося 10 тис. дітей з вадами розвитку.

Таблиця № 1

**Мережа закладів спеціальної та інклюзивної освіти України
(у 2018-2019 навчальному році)**

Школи-інтернати	К-сть закладів (учнів)	3 розум. відсталістю	3 іншими нозологіями	Діти-сироти, позб. багь. шклування	Навчання індивідуальне	Підг., 1-4 класи	5-9 класах	10-12 класах	Кількість учителів (осіб)
НРЦ	85 (9 655)	3604	6051	612	428	4688	4240	727	2689
з інтелект. поруш.	138 (15 198)	12 576	2622	1221	766	6404	7981	813 (без 12)	3804
+ +із ЗПР	15 (1673)	172	449	187	62	823	840	-	414
ТПМ	11 (1565)	32	206	89	2	868	607	90 (лише)	337
з поруш. ОРА	13 (1957)	190	495	99	473	883	868	206	623
глухих	22 (1915)	181	663	59	39	799	836	280	637
зі зниженим слухом	15 (1848)	11	526	37	30	836	755	257	550
зі зниженим зором	20 (3233)	10	298	89	82	1488	1326	419	649
сліпих	6 (743)	0	471	29	13	272	349	112	195
Всього:	325 (37 787)	16 776	1895	2422	1895	17061	17802	2904	9898
У загальноосвітніх закладах середньої освіти (ЗЗСО):									
спеціальні класи	152 (6230)	625	5605	295		4269	1899	62	
інклюзивні класи	3788 (11 839)	2295	9544	452		7652	4029	158 без 12 класу	-
індивідуальне навчання	- 12 115					5098	6353 4	66	
Всього:	30 184	2 920	15149	747		17019	12281	884	
з них									

з інвалідністю	- 19 909					9704	8591	1614	
-------------------	-------------	--	--	--	--	------	------	------	--

Для порівняння, за статистичними даними у 2012/2013 навчальному році: 380 спеціальних ЗНЗ, де навчалися 45 357 учнів з ООП, у тому числі 12 742 дитини з інвалідністю, зокрема: 328 спеціальних шкіл-інтернатів із контингентом у 39 682 учні; 32 НРЦ, де навчалися та отримували комплексні реабілітаційні послуги 4 987 дітей з ООП, зумовленими складними вадами розвитку; 20 спеціальних шкіл з продовженим днем, у яких здобували освіту за місцем свого проживання 688 дітей з порушеннями розвитку. Крім того, 5 675 таких дітей навчалися у 508 спеціальних класах ЗНЗ. Застосування вмотивованих різноманітних форм здобуття освіти у спеціальних навчальних закладах уможливорює розширювати функції корекційних, розвивальних, реабілітаційних, освітніх і соціально значущих, виховних послуг [7].

У 2019-2020 н. р. в Україні в умовах спеціальної і інклюзивної освіти навчаються 142 988 здобувачів освіти з ООП. Цей показник складає 2,6 % від загальної кількості учнів (за даними Директорату інклюзивної та позашкільної освіти МОН України, лютий 2020). Здобувачі освіти з ООП навчаються у розгалуженій мережі 325 спеціальних шкіл (3 приватні спеціальні школи та 280 спеціальних шкіл з інтернатними відділеннями).

Таблиця № 2

**Кількість спеціальних закладів
загальної середньої освіти та учнів
за нозологіями (комунальна форма власності)**

Заклади	навчальні роки					
	2017-2018		2018-2019		2019-2020	
	к-сть закладів	к-сть учнів	к-сть закладів	к-сть учнів	к-сть закладів	к-сть учнів
Всього:	330	39 357	322	37 707	322	37 014
НРЦ	80	9064	83	9595	89	9749
ЗПР*	19	2610	15	1673	9	748
ТПМ	12	1893	11	1565	19	2921
порушення ОРА	12	1581	13	1957	12	1833
ІП	146	16 328	137	15 178	131	14 078
глухі	19	1691	22	1915	21	1881
зі зниженим слухом	15	1898	15	1848	15	1806

сліпі	5	630	6	743	6	755
зі зниженим зором	22	3662	20	3233	20	3243

- з 1 вересня 2017 року набір учнів припинено.

280 закладів спеціальної освіти (83 – НРЦ, 197 – спеціальних шкіл) мають у своїй структурі інтернатні відділення, кількість учнів з ООП у них – 31 799, а кількість дітей дошкільного віку – 1 975. Кількість спеціальних закладів з інтернатними відділеннями зменшилася на 4 % порівняно з 2017-2018 роками, кількість учнів – на 8 %, кількість дітей дошкільного віку – на 7 %. Але кількість НРЦ збільшилася на 11%, кількість учнів у них – на 8 %, а кількість дітей дошкільного віку зменшилася на 23 %. Дані статистики свідчать про тенденцію до зменшення кількості дітей зі складними порушеннями розвитку на 26 % (з 1749 учнів у 2017-2018 н. р. до 1293 учнів у 2019-2020 н. р. Зі 197 спеціальних шкіл інтернатні відділення мають заклади: 58 % для дітей з інтелектуальними порушеннями (53 % від усієї кількості здобувачів освіти спеціальних шкіл-інтернатів), 10 % і 7 % для глухих дітей і для дітей зі зниженим слухом (8% і 7 % від усієї кількості здобувачів освіти спеціальних шкіл-інтернатів) [8], 8 % для дітей з ТПМ (9 %), 7 % і 3 % для дітей зі зниженим зором і для дітей сліпих (11 % і 3 % відповідно), 4 % для дітей з порушеннями ОРА (6 %), 3 % для дітей із ЗПР (2 %). У сільській місцевості діють 28 % спеціальних шкіл-інтернатів, НРЦ, де навчаються 22 % учнів від загальної кількості учнів спеціальної освіти і 22 % дітей дошкільного віку. Найбільша кількість спеціальних шкіл (кількість учнів), які мають інтернатні відділення, у порівнянні 2017-2018 з 2019-2020 роками, знаходиться у: Дніпропетровській обл. - 26 (3597) – 30 (3738), Одеській обл. 23 (2599) – 23 (2441), Львівській обл. 20 (2074) – 19 (1847), м. Києві 19 (3468) – 19 (3425). Найбільша кількість НРЦ, які мають інтернатні відділення також знаходяться у Дніпропетровській - 23 (3268) і 26 (3296) та Львівській - 11 (1261) і 11 (1157) областях [9]. Нині для здійснення психолого-педагогічного супроводу дошкільної і загальної середньої освіти в Україні діє 610 ІРЦ та 25 ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти в усіх областях України. До кінця року МОН планує створити додатково ще 89 ІРЦ за кошти Державного і місцевих бюджетів.

Поступове зменшення числа закладів спеціальної освіти відбувається і штучним шляхом під гаслом «створення інноваційної моделі супроводу дітей та молоді з особливими потребами, в тому числі з інвалідністю». Під прикриттям «деінституціалізації» створюються умови для закриття закладу (заборона здійснювати набір у дошкільні групи, перші класи, скорочення штату педагогічних працівників та ін.). Прикладом такого є непоодинокі ситуації з навчальними закладами для осіб з ООП у різних областях, зокрема Калуська спеціальна школа-інтернат для слабочуючих дітей, Львівська спеціальна школа № 101 Марії Покрови для глухих дітей (найстаріший заклад для глухих, який працює з 1828 року) [10].

19 лютого 2020 року у Комітеті з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України відбулися слухання на тему: «Реформування спеціальних закладів освіти України та стан впровадження інклюзивної освіти: проблеми і шляхи вирішення». За результатами обговорення перехідного етапу реформування рекомендовано внести зміни: - до розпорядження Кабінету Міністрів № 526-р від 9.08.2017 р. «Про національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу». Зокрема у розділі «Очікувані результати» абзац 7 з «припинення до 2026 року діяльності всіх типів закладів інституційного догляду та виховання дітей, у яких проживає більше ніж 15 вихованців» на «припинення до 2026 року діяльності всіх типів закладів інституційного догляду та виховання дітей, у яких проживає більше ніж 15 вихованців, *окрім спеціальних шкіл для дітей зі сліпотою чи глухотою, навчально-реабілітаційних центрів для дітей зі складними (комбінованими) порушеннями*»; - у план реалізації Національної стратегії реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки щодо *розмежування підходів по кожному типу закладів, які мають інтернатні відділення*, що сприятиме врахуванню особливостей кожного типу закладу з прийняттям об'єктивних і виважених рішень щодо їхнього реформування та ін.

Таким чином, мережа закладів для осіб з ООП, значна частка яких це діти з інвалідністю: охоплює 325 спеціальних шкіл, спеціальні та інклюзивні класи, у

яких здобувають освіту різного рівня 142 988 осіб, що складає 2,6 % від загальної кількості учнів; перебуває в умовах перехідного етапу реформування, має відбуватися в умовах поступових змін з визначенням об'єктивних підходів і зважених рішень місцевих органів, досвіду закладів, унікальної специфіки діяльності професійних колективів фахівців-дефектологів, урахуванням освітніх потреб дітей з інвалідністю в кращих умовах діяльності команди фахівців освітніх закладів. Від об'єктивних підходів і зважених рішень залежить стабільність і системність, поступовість і конкретність надання професійними фахівцями закладів різноманітних якісних послуг (корекційних, розвивальних, реабілітаційних, освітніх, соціальних, виховних), що сприятиме комплексній підтримці сімей, які мають дітей з інвалідністю, у забезпеченні їм права на доступну освіту, гарантовану державну підтримку та соціальний захист.

Список використаних джерел:

1. *Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів* (Закон України). № 4213-VI (2011). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17>
2. *Про становище осіб з інвалідністю в Україні* (Національна доповідь Міністерство соціальної політики). (2013). Вилучено з <http://www.irbis-nbu.gov.ua>
3. *Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини* (Указ Президента України). № 501. (2015). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
4. *Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю* (Указ Президента України). № 678. (2015). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678/2015>
5. *Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу* (Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 156-р). (2017). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>

6. *Про результати аудиту ефективності використання освітньої субвенції, спрямованої спеціальним загальноосвітнім навчальним закладам для дітей, які потребують корекції фізичного чи розумового розвитку* (Звіт рахункової палати). № 25-2. (2017). Вилучено з http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2017/25-2_2017/Zvit_25-2_2017.pdf
7. *Про становище осіб з інвалідністю в Україні*. (Національна доповідь). 2013. Вилучено з [file:///C:/Users/%D0%A1/Downloads/REP0000749%20\(3\).PDF](file:///C:/Users/%D0%A1/Downloads/REP0000749%20(3).PDF)
8. Kulbida, S. (2019). Features of bilingual approach application in special institutions for deaf in Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 2, 141-152. <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2019-1-17>
9. *Динаміка НРЦ (з інтернатними відділеннями) та учнів у розрізі областей (комунальної форми власності)* (Додаток 4 до листа МОН України). № 1-10-504. (2020).
10. Малинович, Л. М. (26.11.2019). Зупинимо руйнацію школи № 101 Марії Покрови для глухих дітей м. Львова! *Наше життя*, 3-4.